

СВІТЛАНА ЖУРБА – СВІТЛАНА БОРОДИЦА*

Художня модель часопростору в романах Володимира Лиса

ZHURBA, S. – BORODITSA, S.: Artistic Model of Time and Space in the Novels of Volodymyr Lys. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 1, pp. 71-80 (Bratislava).

The article considers the artistic model of time and space in the novels of Volodymyr Lys, which is based on the concepts of M. Bakhtin, N. Kopystyanska, D. Likhachev, Y. Lotman on the interaction of temporal and spatial relations in the genre structure of works. The types of chronotopes are traced: socio-historical, psychological, character, which are realized at the semantic, structural and philosophical levels of text analysis.

Time-space continuum, socio-historical chronotope, personal time-space, prospecting, retrospection.

Художній хронотоп сучасного роману детермінований поліфонічною структурою. Часопросторовий континуум, обумовлюючи жанрову організацію твору через нелінійний сюжет, різнопланову нарацію, прийом деструкції, реалізований у координатах тексту певної історичної епохи. Хронотоп твору характеризується не тільки часовими вимірами й просторовими параметрами, а й духовним життям персонажа, його мисленням, почуттями, враженнями. Сучасні письменники вільно оперують часопросторовими координатами, як наприклад, через гру автора з текстом та читачем, коли ігрове начало увиразнює умовність зображуваного. При цьому естетична гра органічно поєднується з іронією, скепсисом, гротеском, підкреслюючи драматизм сучасного буття. Це дозволяє говорити про інтелектуально-філософський підтекст передусім постмодерністського твору.

Хронотоп як літературознавча – «формально-змістова» – категорія «відтворює здатність до паралельного існування людини у різних часових вимірах та просторах».¹ На думку Михайла Бахтіна, котрий уперше актуалізував її у праці «Форми часу та хронотопу в романі. Нариси з історичної поетики» (1937–1938), тісний «взаємозв'язок часових та просторових відносин» із домінуванням у них часової складової визначає жанрові особливості твору. При цьому він наголошував на діалогічному характері таких взаємовідношень, оскільки кілька хронотопів у тексті (але завжди з одним «всеохоплюючим») «можуть включатися один в один, співіснувати, переплітатися, змінюватися, зіставлятися, протиставлятися або перебувати в більш складних взаєминах» (переклад наш – С. Ж., С. Б.).² Відтак учений виділив авантюрний, авантюр-

* Світлана Журба, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету, пр. Гагаріна, 54, м. Кривий Ріг, 50000; Світлана Бородіца, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46000, Україна.

¹ Бахтин, М. М.: *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике*. In Бахтин М. М.: *Вопросы литературы и эстетики*. Москва: Художественная литература, 1975, с. 152.

² Бахтин, М. М.: *Формы времени и хронотопа в романе*, с. д., с. 284.

но-побутовий, біографічний, ідилічний, містеріальний, карнавальний хронотопи, а також хронотопи дороги, порогу, замку, вітальні, салону, провінційного міста³ та ін.

Ідеї М. Бахтіна вдосконалив Дмитро Лихачов, увиразнивши категорію художнього часу через філософське осмислення автором у творі. Літературознавець, протиставивши фактичний час його написання та час читачького сприйняття, обґрунтував відповідно авторський час, сюжетний час, час оповідача, час уявного читача тощо.⁴ Зрозуміло, що з 1930-х років питання взаємозв'язку категорій часу і простору в художньому творі збагатилося новими трактуваннями. Відзначимо ґрунтовні дослідження представників московської та тартуської літературних шкіл – Віктора Топорова, Юрія Лотмана; українських науковців – Нонни Копистянської, Тетяни Кушнірової та ін. Так, на противагу вихідній позиції М. Бахтіна, Ю. Лотман у структурі літературного твору надав перевагу художньому простору, визначивши хронотоп як «структурний закон жанру, відповідно до якого природній часопростір деформується в художній» (переклад наш – С. Ж., С. Б.).⁵ У художньому просторі (наприклад, чарівному чи побутовому, зовнішньому або внутрішньому), як він вважав, розміщуються персонажі та твориться дія.

У сучасній теорії хронотопу виділяємо оригінальну методику вивчення проблеми часопростору казахської дослідниці Алуа Темірболат, оприлюднену в монографії «Категорії хронотопу і темпорального ритму в літературі» (2009), де потрактована багаторівнева схема хронотопів. У ній домінують:

- топографічний (реалізований у сюжеті твору через історичні прикмети, географічні характеристики);
- психологічний (внутрішній світ персонажа як його буття у свідомості й сприйнятті реальності, пам'яті й спогадах, емоціях та переживаннях, снах і візіях);
- метафізичний (хронотоп автора-наратора, що, об'єднуючи два перші, сприяє розумінню змісту твору, його поезики й естетики).⁶

Така ускладнена структура хронотопів, розроблена на основі семіотики, синергетики та рецептивної естетики, дозволила А. Темірболат вивести художній часопростір із літературного напрямку, в межах якого творив автор, визначивши таким чином історично сформовані типи хронотопів.⁷

Проте вважаємо, що найоб'єктивніше категорія хронотопу як теоретична і методологічна проблеми окреслена у працях Нонни Копистянської. Літературознавець аргументовано довела: хронотоп – не лише жанротвірний чинник, а передусім змістовий, структурний і філософський, тому що «він бере участь у створенні тексту (внутрішньо текстовому напруженні), у створенні підтексту (напруженні між текстом і підтекстом), у закладанні кодів надтексту, перекодуванні, апеляції до досвіду і уяви читача».⁸ Відтак Н. Копистянська вмотивувала такі часопросторові моделі художнього твору: авторську, соціально-історичну, сюжетну та персонажну, кожна з яких включає зовнішній, локальний і внутрішній типи простору.

³ Бахтин, М. М.: *Формы времени и хронотопа в романе*, с. д., с. 284.

⁴ Лихачев, Д. С.: *Историческая поэтика русской литературы: Смех как мировоззрение и другие работы*. Санкт-Петербург: Алетейя, 1997, с. 7-8.

⁵ Лотман, Ю. М.: *В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь*. Москва: Просвещение, 1988, с. 325.

⁶ Темірболат, А.: *Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе*. Алматы: Ценные бумаги, 2009, с. 52.

⁷ Темірболат, А.: *Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе*, с. д., с. 55.

⁸ Копистянська, Н.: *Час і простір у мистецтві слова*. Львів: ПАІС, 2012, с. 86.

У цьому контексті акцентуємо на романах Володимира Лиса, позначених експериментальним підходом до творення часопросторових параметрів художньої дійсності. Автор через ускладнений хронотоп (ретроспекції, проспекції, хронотопні інверсії та ін.) простежує багатопроблемний образ людини в історії. Водночас хронологічні зсуви в тексті, розширюючи його підтекст, зовнішній та внутрішній простори, поглиблюючи духовний світ особистості й образи-символи, виразно засвідчують жанротвірну функцію хронотопу.

Мега статті – визначити художні особливості часопросторового континууму романів «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища» Володимира Лиса. Відповідно, основними завданнями, що корелюють із метою дослідження, є: окреслити взаємозв'язок історичного/особистого часопростору в романах письменника; визначити роль проспекції та ретроспекції як вихідних складових хронотопу в них.

Методологічні засади дослідження полягають у комплексному застосуванні *аналізу і синтезу* (теоретичні узагальнення та систематизація фактичного матеріалу), *культурно-історичного* (розгляд художнього твору в контексті культурно-історичного дискурсу), *біографічного* (авторське себевиявлення у творі), *рецептивно-естетичного* (вплив зображально-виражальних художніх засобів на читача) методів, за допомогою яких ґрунтовно осмислено і розкрито складну проблему часопростору у романах Володимира Лиса.

Джерельною базою та основним об'єктом вивчення є романи «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища» Володимира Лиса. Предмет дослідження – система часопросторових координат у творах письменника. Теоретичним підґрунтям для написання наукової розвідки стали наукові студії про час та простір (М. Бахтін, Н. Копистянська, Ю. Лотман, В. Торопов та ін.); сучасні дослідження творчості Володимира Лиса в контексті сучасної історичної прози (М. Замбжицька), реінтерпретації історії в романах письменника (Я. Поліщук), фольклорно-етнографічних джерел роману «Століття Якова» (М. Стасик), окремих аспектів хронотопу в українській літературі початку ХХІ ст. (В. Агеєва, О. Клименко, Я. Поліщук, Роксоляна Свято, Т. Прохасько та ін.). З огляду на проблемні питання художнього часопростору в романах Володимира Лиса, об'єднаних, з одного боку, топосом волинського села Загоряни, а з іншого – осмисленням кризової історичної доби кризь призму погляду звичайного українського селянина, котрий перебував на маргінесі активних політичних подій, пропонуємо визначити основні часопросторові координати, що вияскравлюють художній світ романістики митця. Водночас ця стаття – продовження попередніх студій, спроба увиразнити особливості художнього хронотопу в романах Володимира Лиса.⁹

У сучасному українському письменстві простежуємо процеси оновлення прози, зокрема історичної, через художню інтерпретацію раніше заборонених тем, моделювання нових типів персонажів, психологізацію та філософічність, деструкцію жанру та ін. Трансформація жанрових форм, що корелює із зображенням передовсім зламних історичних періодів, детермінована часопросторовим континуумом. Українські прозаїки на

⁹ Бородіца, С.: Проза Володимира Лиса в сучасному українському літературному дискурсі. In: Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Літературознавство, 2015, вип. 43, с. 62-70; Журба, С.: Реінтерпретація історії у романах Володимира Лиса. In: Літератури світу: поетика, ментальність і духовність, 2020, вип. 14, с. 37-47.

початку ХХІ століття часто звертаються до подій минулого, прагнучи переосмислити факти крізь призму забутих чи заангажованих сторінок української історії («Червоний» і «Червоний. Без лінії фронту», «Чорний ліс», «Багряний рейд», «Біла ніч» Андрія Кокотюхи, «Солодка Даруся», «Черевички Божої матері» Марії Матіос, «Лицарі любові і надії» Лесі Романчук, «Залишенець. Чорний ворон», «Маруся», «Троша», «Характерник» Василя Шкляра, «Вічний календар» Василя Махна та ін.). Тут авторські експерименти з формою та жанром зумовлюють своєрідний хронотоп. Відтак сучасний роман як жанр характеризується новаторським моделюванням часопростору (поліфонічність, полімодальність, метажанровість та ін.). Тетяна Бовсунівська зауважує, що дефініція роману продиктована укладанням нового жанрового гештальту та зникненням текстових меж роману: «Ризоматичність все частіше проступає замість традиції, симулякри – замість образів, полімодальність – замість модальності, багатофабульність та багатосюжетність – замість тематичної цілісності, модифікації та трансформації – замість класифікацій та типологій, – такою є об'єктивна картина існування жанру сьогодні. Тому так важко дати жанрове визначення роману, спираючись виключно на літературознавчі генологічні категорії, він апелює до позалітературних чинників, його критеріологія змінюється залежно від когнітивного агонізму сучасника».¹⁰

Володимир Лис – один із найбагатогранніших сучасних прозаїків, котрий постійно прагне до жанрово-стильових трансформацій, майстерно синтезуючи динамічний сюжет, націософську проблематику й психологічний аналіз. Залучаючи реципієнта до уважного читання через розширення національного й культурного просторів, ускладнення філософського коду, автор творить нові субжанри, поєднуючи психологічний чи історичний романи із сімейною сагою, містично-любовними, сентиментальними розповідями. У творах письменника читач знаходить і пригодницький сюжет, і напружену інтригу, й еротичні сцени, і водночас реалістичні описи історичних подій. Уводячи в текст психологічно-драматичну та сентиментально-життєву історію, він майстерно будує динамічний сюжет, відтворюючи масштабність подій, їх панорамність. Засобами психологізації, осмисленням екзистенційних проблем, роздумами над складними буттям особистості та історією держави письменник розширює часопросторовий континуум романів «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища». У них Володимир Лис «розмірковує над таємницями людського існування і душі, приватної й національної історії, локальної та загальноукраїнської ідентичності».¹¹

Часопросторова структура роману, на думку Юлії Волощук, детермінована зовнішнім хронотопом («сюжетний/об'єктивний хронотоп зображуваної дії»), що відображає реальний хід життя, рух часу, послідовність подій, містить інформацію про світ, що оточує героїв»; внутрішнім хронотопом, який «характеризує буття та внутрішній світ персонажів, дозволяє зазирнути у світ їхніх почуттів, зрозуміти особливості їх свідомості та сприйняття реальності; авторським хронотопом», що «об'єднує два перші, допомагає осмислити зміст твору та його часопросторові параметри, дозволяє виявити позицію автора, який розповідає про події та вчинки персонажів».¹² За методом

¹⁰ Бовсунівська, Т.: Жанрові модифікації сучасного роману. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2015, с. 354-355.

¹¹ Новацький, А.: Роль пам'яті в будівництві національної ідентичності («Країна гіркої ніжності» Володимира Лиса). In: Слово і Час, 2020, № 1 (710), с. 40. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2020.01.40-50>

¹² Волощук, Ю.: Хронотопічні особливості роману «Чорне озеро» Володимира Гжицького. In: Парадигма пізнання: Гуманітарні питання, 2015, № 5 (8), с. 7.

відображення дійсності дослідниця виділяє такі часові компоненти: історичний, соціальний, національний, психологічний,¹³ а сюжетний часопростір визначає відповідно до жанру твору – історичний, реалістичний, побутовий тощо.

Володимир Лис репрезентує культ Волині, а це передовсім культ української провінції, крізь призму якої автор реанімує національну історію та пам'ять. Відзначимо, що топос малої батьківщини в українській прозі початку ХХІ століття актуалізують сучасні українські письменники – Софія Андрухович («Фелікс. Австрія»), Любов Голота («Епізодична пам'ять»), Надія Гуменюк («Танець білої тополі»), Теодозія Зарівна («Вербовая дощечка»), Марія Магіос («Солодка Даруся», «Майже ніколи не навпаки», «Букова земля»), Василь Махно («Вічний календар»), Василь Шкляр («Чорний ворон», «Троща») та ін. «Волинський текст» Володимира Лиса у романах «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища» репрезентований топосом невеликого поліського села Загоряни. Художнє моделювання локального простору маркується чітко окресленою територією, етноментальністю селян, національною ідентичністю, традиціями та звичаями волинян. Наголошуємо, що художній топос у романістиці митця відтворює модель волинської провінції, котра живе за своїми усталеними законами і правилами, є невід'ємною частиною загальноукраїнського простору та європейського обширу загалом.

Хронотоп романів Володимира Лиса має багатовимірну структуру: в ньому реалізована культурно-історична, національна, географічна складові та приватна історія персонажів. Час творів рельєфно окреслений: сто років життя Якова Меха відповідає часові роману «Століття Якова»: початок ХХ – початок ХХІ століття; Соломії Троцюк-Рошук у кінці роману «Соло для Соломії» виповнюється сімдесят сім років; починається «Діва Млинища» згадками про часи правління Наполеона Бонапарта (це початок ХІХ століття), а закінчується розгадкою сучасним істориком карти села Загоряни (точніше кутка Млинище). Історична реконструкція свідомості людини минулого століття вписана в історію Волині та історію держав Речі Посполитої, УРСР, незалежної України.

Сюжетна лінія Якова Меха – це непроста історія споконвічної боротьби людини за життя, передана через її яскраві спогади. Для цього автор вдається до часових зміщень – проспекції та ретроспекції, часто відмовляючись від послідовного викладу подій: «Сучасні епізоди чергуються зі спогадами героя, котрі переносять його то в давнє, то в недавнє минуле, аби врешті знову повернути в сьогодення».¹⁴ Особисті переживання героя компонуються за принципом мозаїки, що «свідчить про вплив техніки кіномонтажу».¹⁵ У романах «Соло для Соломії», «Діва Млинища» авторський хронотоп (розповідь ведеться від третьої особи, але читач бачить події очима персонажів) дозволяє пов'язати зовнішній та внутрішній часопростори головних героїв. Хронологічне розгортання сюжету («Соло для Соломії») з чітким зазначенням дати та місця народження персонажів, важливих моментів в їхньому житті, складом родини алюзійно відсилає до біблійного пояснення родоводу. Водночас реципієнт, стежачи на сторінках романів за плином не завжди чітко окресленого календарного, астрономічного часу, прочитає за конкретними фактами та певними явищами історію поліського краю впродовж ХІХ – ХХІ століть.

¹³ Волошук, Ю.: Хронотопічні особливості роману «Чорне Озеро» Володимира Гжицького, с. д., с. 8.

¹⁴ Полішук, Я.: Ревізії пам'яті: літературна критика. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011, с. 92.

¹⁵ Бородіца, С.: Проза Володимира Лиса в сучасному українському літературному дискурсі, с. д., с. 66-67.

Так, у романах «Століття Якова» та «Соло для Соломії» історичний час маркований епохальними подіями суспільно-політичного характеру: Перша світова війна, військові дії за утвердження самостійності України та Польщі під командуванням С. Петлюри та Ю. Пілсудського, входження Західної України у склад УРСР, Друга світова війна, боротьба УПА на теренах Західної України за волю, смерть Сталіна і доба «хрущовської відлиги», утвердження незалежності України у 90-х роках ХХ століття. Зображені у романах події відбуваються на одній території і в одному часі (поліське село як мікро модель світу в кризову добу суспільно-політичних змін), а персонажі (Яків Мех, Соломія Рошук, Панас Терещук) – «негероїчні» образи, цікаві передовсім перипетіями екзистенційного буття «маленької» людини – її внутрішньою силою, природною мудрістю, духовним багатством. Їх увиразнюють правдиве відтворення широкомасштабної картини епохи, викриття політики царської Росії, кривавого советського режиму, радянської тоталітарної системи через введення у канву тексту історичних документів та фактів, реальних спогадів сучасників – рідних та знайомих автора.

Історичний хронотоп тісно пов'язаний із національною складовою. Національний простір обумовлений традиціями та звичаями українців як основними процесами їхньої самоідентифікації: святкуванням релігійних свят, іменин, весілля, хрестин тощо. Плин часу для селянина вимірюється щоденною роботою в полі: «звична круговерть, вже не смерті, а життя: оранка, сівба, садіння бульби, полоття й косовиця, осушення болота побіля поля, робота коло хати – чоловікові діло завсіди найдеться».¹⁶ Календарний час у романах, як правило, зчитується за церковним календарем: Різдво, Маланка, свято Василя, Водохреща, Трьох святих і Стрітєння (Гроловиці), Івана Купала, Петра і Павла, святої Ольги, Спаса, Маковія, Успіння, Перша Пречиста, Друга Пречиста, Чесного Хреста, Покрова, Дмитра Солунського, Михайла, святої Катерини великомучениці, Андрія Первозваного та ін. Майже всі релігійні свята згадуються у романі «Соло для Соломії», що вказує на життя українців за законами християнства як морально-етичної основи їхнього повсякденного існування. Астрономічний час у творах Володимира Лиса визначають релігійні свята: «Минулого дня було Успінське, Сплиннівське розговіння (28 серпня – С. Ж., С. Б.), гостини в сусідньому селі, де був престольний празник»;¹⁷ «Наприкінці літа року Божого тисяча дев'ятсот тридцять першого, якраз на третього православного Спаса, якого називають ще медовим і горіховим (29 серпня – С. Ж., С. Б.), куток Млинище поліського села Загоряни вперше в своїй історії побачив автомобіль»;¹⁸ «Через тиждень за Покровою (14 жовтня – С. Ж., С. Б.) селом ходив помічник старости і скликав народ на зібрання...»;¹⁹ «Із Загорян бригади їхали зазвичай одразу після Пасхи, а верталися в кінці жовтня – на початку листопада, перед празником, храмовим святом Дмитра (8 листопада – С. Ж., С. Б.)».²⁰ Прикметно, що до приходу радянської влади час вимірювався саме за церковним календарем. Нова влада принесла своє літочислення, але селяни, важко його приймаючи, продовжували органічну їм народну традицію датування: «перед Дмитром,

¹⁶ Лис, В.: Століття Якова. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2012, с. 147.

¹⁷ Лис, В.: Століття Якова, с. д., с. 108.

¹⁸ Лис, В.: Століття Якова, с. д., с. 107.

¹⁹ Лис, В.: Діва Млинища. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016, с. 35.

²⁰ Лис, В.: Діва Млинища, с. д., с. 248.

на Октябрську (7 листопада – С. Ж., С. Б.), перед светом Катерини (7 грудня – С. Ж., С. Б.), коли приїхав її коханий і запросив до клубу, щоб разом з другими передовиками й начальством відзначити день сталінської Конституції (5 грудня – С. Ж., С. Б.)».²¹ Національний простір поступово розчиняється в іншому, чужому для волинських селян, світі: спочатку польському локусі першої половини ХХ століття, а з приходом совєтської влади українське підміняється інтернаціональним, а то й ворожим, радянським. Насильницька заміна свого чужим призводить до трансформацій національної ідентичності, а отже, втрати ментальних моделей поведінки, спілкування, мислення.

У романах Володимира Лиса зовнішній сюжетний час тісно взаємодіє із внутрішнім, психологічним часом персонажів, тобто суспільно-історичний хронотоп безпосередньо пов'язаний із приватним часопростором особистості. Услід за Ю. Молчановим, котрий визначив чотири концепції часу у фізиці та філософії, вважаємо, що плин часу є швидше психологічною, а не фізичною реальністю.²² Відтак автор пильними очима Якова Меха, Соломії Рошук, Панаса Терещука, душевними реакціями цих харизматичних, але «немонументальних» персонажів всебічно відтворює складні події зовнішнього світу, акцентуючи на їх особливому впливі на кожного з них. Усі персонажі Володимира Лиса є пересічними сільськими жителями, міцно закоріненими в рідну землю, хранителями віковичних національних звичаїв та традицій. Художня модель образів Якова, як і Соломії, вибудована на основі родинних цінностей, моральних засад збереження і захисту дому й сім'ї. Куди б не закидала їх доля, вони все одно повертаються у своє село. Письменник, осмислюючи в романах «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища» долю конкретної людини в контексті певної історичної епохи, подає індивідуалізовану версію історії України ХХ століття з погляду «маленької» людини.

Увага Володимира Лиса фокусується на столітній історії життя родини Якова Меха («Століття Якова»), чотирьох поколіннях родини Рошуків («Соло для Соломії»), майже двохсотлітньому життєписі сім'ї Терещуків («Діва Млинища»). Біографічний час, детермінований особистим життям конкретної особи – від народження до старості чи смерті – циклізується автором відповідно до процесу становлення особистості. Знайомство читача з кожним із персонажів – це максимальне заглиблення у їхній мікрокосмос. Приватне життя Якова Меха, Соломії Рошук, Панаса Терещука розкривається через основні етапи людської екзистенції: дитинство, юнацькі роки, зрілість, старість, та особисті, але від того не менш значущі радощі й трагедії. Увиразненню художньої картини дійсності у романах сприяє «ретроспективний характер оповіді», а «принцип „зворотної” та „наступної” хронології творить змістову єдність твору, об'єднуючи фрагменти життєвих історій персонажів».²³

Сімейна сага родин органічно вписана в історію села Загоряни та історію України. Майстерно поєднуючи художній та документальний дискурси, Володимир Лис активізує вплив на читача: в романному циклі про Загоряни моделює психологічне переживання приватної історії – особливої і непрогнозованої; таким способом письменник протиставляє інтригуючі сюжети стереотипним уявленням реципієнта про «нецікаві» «негероїчні» персонажі та соціально-історичну проблематику, руйнуючи

²¹ Лис, В.: Соло для Соломії. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013, с. 249.

²² Молчанов, Ю.: Четыре концепции времени в философии и физике. Москва, 1977, с. 32.

²³ Журба, С.: Реінтерпретація історії у романах Володимира Лиса, с. d., с. 40.

однозначний образ минулого України. Так, вище зазначено, що подієва канва романів охоплює повсякденне життя мешканців волинського села Загоряни. Цей своєрідний фактологічно зримий «сільський літопис» відтворює природну зміну кількох поколінь українців на тлі відчуження особистості в суспільстві, з одного боку, та боротьби антитегічних «я» в душі людини – з іншого.

Часопростір роману «Діва Млинища», складений із макро- і мікроскопічних елементів, об'єднаний топосом села Загоряни та його кутка Млинища і річки Мережки. Саме ці локуси зображені на карті, яку Панас купив у Парижі. Водночас часові та суспільно-політичні площини твору пов'язує містичний образ Діви Млинища, виділяючи так званий метафізичний хронотоп, за допомогою якого автор розкриває глибини людської душі, відтворюючи екзистенційну прірву падіння, відчаю та показуючи шлях порятунку особистості. Ландшафт села в романі «Соло для Соломії» чітко окреслений тими ж маркерами: «Млинище їхнє крайній, осібний в селі куток, до болота й лісу тулиться. А стежки повз тих болітець, Бригадєрової річки, мимо Кусової гірки, пообіч хутора».²⁴ У цьому ж віддаленому закутку живе і Яків Мех із родиною у «Столітті Якова». Таким чином, географічний простір Млинища, де відбуваються події у трьох романах, домінує в їх хронотопах, стаючи епіцентром родинного космосу й актуалізуючи сакральне-профанне в історії. Топос рідного краю автор подає в «Діві Млинища»: «Поліське село Загоряни, про існування якого не здогадується Олександр, а тим більше Наполеон – воно загубилося серед лісів і боліт, – ділиться на чотири частини-кутки і два менших – підкутки. На одному з тих кутків, найвіддаленішому від дороги, що веде від Шацька до містечка Любовня, – Млинищі – серед інших живе сім'я Терещуків, по-вуличному Гапликів».²⁵ Саме на цьому кутку з'являється містичний образ Діви, охоронниці Млинища, бо «никому з інших кутків села – ни з Козлища, ни з Чинбарів, ни з Гурбів, Ковалів ци Підцерков'я, тико коло їхнього Млинища й бачили туя жінку»,²⁶ яка приносить людям попередження або оберігає від чогось. З'явившись на очі Панаса Терещука двічі, вона підіймалась над землею і «мовби розтала в надвечірньому присмерку, який з'явився на зміну сонцю. А на тому місці, де зникла жінка, засвітилася невелика, але добре видна зірка – голубувата, начеб прозора і схожа... на маленьку прозору, підсвічену дивним світлом сльозинку. Сльозинку, що світилася... З неба, крізь надвечірній простір, і начебто враз торкнулася не тільки ока, а і його щоки».²⁷ Старші люди переповідали, що в житті того, кому являється Діва, стається щось винятково-особливе. Для Панаса Терещука, що «вчинив недобре», вона уособлює совість: парубок відмовився від коханої на користь суперника, пішов замість нього в рекрути і дійшов аж до Парижу під час російсько-французької війни 1812 року. Саме в столиці Франції Панас бачить карту села із рідним кутком, виготовлену у 1647 році. Містична лінія в романі реалізується завдяки символічним образам загорянської карти та Діви Млинища, що зводять воєдино двохсотлітню історію родини Панаса Терещука.

Володимир Лис розширює романний часопростір від села Загоряни на Волині до Києва, Донбасу, Херсонщини, далекого Парижу та Північного Кавказу, що засвідчують топоніми, чітко вказуючи на місце подій. Село Загоряни є не тільки топосом, де

²⁴ Лис, В.: Соло для Соломії, с. d., с. 242.

²⁵ Лис, В.: Діва Млинища, с. d., с. 8.

²⁶ Лис, В.: Діва Млинища, с. d., с. 14.

²⁷ Лис, В.: Діва Млинища, с. d., с. 10.

розгортається сюжет, а й, що важливо, духовним простором персонажів. Для Володимира Лиса село має сакральне значення, як, наприклад, таємниче селище Макондо («Сто років самотності») для Габрієля Гарсія Маркеса чи вигадана місцевість Йокнапатофа («Сарторіс», «Авесаломе, Авесаломе!» та ін.) для Вільяма Фолкнера. Рідне село письменника Згорани стало прототипом художнього Загоряни, що підтверджують реальні територіальні локуси, сільське середовище та розповіді односельців. Володимир Лис і себе вписує в історію села в романі «Соло для Соломії»: «Тої пам'ятної осені п'ятдесятого року, якраз на Дмитра, в старій сільській церкві, збудованій без єдиного цвяшка ще у сімнадцятім столітті од Різдва Хрестового, хрестили й автора цих рядків, що через багато літ напише про Соломіїну долю, і малий хлопака мирно собі посопував на руках у хрещених батьків, і прокинувся та заверещав здивовано лише тоді, коли батюшка опустив його у водичку, хай і не вельми холодно»,²⁸ «Будучи корінним загорянцем, я не застав уже баби Насті, тільки чув перекази про неї».²⁹

Час у романах про Загоряни часто метафоризується, символічно наповнюється: «життя промайнуло, як один-єдиний день. Бо де воно? Марево, сон, хоч і поле в тому сні нібито велике було, і річка, яку перепливав, широка»;³⁰ «за малою трюхикав старий дядько, а швидше дідуган – час. Та вона ще не відчувала його кроків, як і застережливо протягнутої над чорнявенькою голівкою длані старого мудригана»;³¹ «час розтягся, мовби велика гумова лямка. Розтягся, а тоді вдарив – по руках, щоках, середині. Що він наробив окаянный?»;³² виступає одухотвореною персоною: «За ці п'ять років поволі, але неухильно лікував Соломію мудрий дядько-лікар – Час. Прикладав до її ран своє невидиме зілля».³³ Майстерно синтезуючи конкретне й загальне, Володимир Лис наповнює сюжетну канву понадчасовими елементами – моральними цінностями, духовними заповідями, батьківськими заповідями, родинними вартостями, що мотивують поведінку персонажів, забезпечуючи міцний і вічний зв'язок поколінь. Саме традиційна аксіологія виховання, орієнтована на любов, гідність, вірність, честь, вітаїзм, патріотизм, визначає внутрішнє буття та екзистенційні запити головних персонажів романістики митця. Важливе значення тут він надає особистій та національній пам'яті. Мова йде не лише про час пам'яті, коли, наприклад, Яків Мех згадує найважливіші для нього, навіть фатальні моменти життя. У романі автор, моделюючи «складні життєві ситуації, химерно переплітає метафізичний і реальний хронотопи, у такий спосіб розкриваючи глибини людської душі, межу людського відчаю і самотності, вказуючи шлях до спасіння».³⁴ Історичний жанр, на думку Н. Копистянської, дозволяє авторові «звернутися до минулого або прикритися минулим, дає вихідні позиції для розуміння минулого, чи точніше сучасного через минуле, його оцінку, кут зору на минувшину в її проєкції на теперішнє і можливу будучність».³⁵ А це означає, що Володимир Лис у романах про Загоряни через ментальну пам'ять не лише переміщується в часі і просторі, кодує і відтворює

²⁸ Лис, В.: Соло для Соломії, с. д., с. 248-249.

²⁹ Лис, В.: Соло для Соломії, с. д., с. 14.

³⁰ Лис, В.: Століття Якова, с. д., с. 236.

³¹ Лис, В.: Століття Якова, с. д., с. 148.

³² Лис, В.: Століття Якова, с. д., с. 218.

³³ Лис, В.: Соло для Соломії, с. д., с. 174.

³⁴ Бородица, С.: Проза Володимира Лиса в сучасному українському літературному дискурсі, с. д., с. 65.

³⁵ Копистянська, Н.: Час і простір у мистецтві слова, с. д., с. 6.

важливу інформацію. Він майстерно поєднує в єдине локальні, етнічні та глобальні аспекти,³⁶ увиразнюючи націософські проблеми. Такий підхід Я. Поліщук називає «трансгресією пам'яті»: у своїх творах волинський письменник надавав перевагу людському вимірові, творячи малий (приватний, фрагментарний) наратив, наповнював його естетичною енергетикою і духовним потенціалом. У передмові до «Гібридної топографії: Місця й не-місця в сучасній українській літературі» Я. Поліщук зазначає: «...реальну конкретику карти застує символічна й уявна локація, а географія неодмінно поєднується з історією. Принаймні такий образ світу пропонує художня література, адже йдеться передусім про людину й людські уявлення простору, а не про політичні чи геодезичні мапи».³⁷ У цьому контексті погоджуємося з літературознавцями, котрі називають головних персонажів Володимира Лиса «одночасно паном і бранцем часу»,³⁸ оскільки, проживши довге життя, вони так і не досягнули повноти буття, бо не були щасливими.

Отже, у романному циклі про Загоряни Володимир Лис експлікує авторські художні ознаки (філософська виваженість, історіософська заглибленість, вишукане метафоричне наповнення, тематична відкритість та ін.), що засвідчують його новаторські пошуки в часопросторовій площині, а отже, й жанрово-стильові новації: митець у романістиці еволюціонує від масової літератури до якісної белетристики, від класичного епосу до модерністської прози. Неповторний локус поліського села, дифузія зовнішнього і внутрішнього хронотопів, символічність часопросторових образів, мозаїчність сюжету, кіномонтажна композиція – усе це безперечні жанрово-стильові переваги романів письменника, що дозволили йому трансформувати лінійний хронотоп, аритмізувати його через подвійні часові ракурси, мікросюжети, окремі кульмінаційні моменти й часові інверсії, поглибити горизонтальний зріз епохи вертикальним, оцінюючи історію під кутом моралі (базових цінностей людського життя – Бог, істина, добро). Проспекції та ретроспекції, домінуючи в наративній структурі романів, по-перше, розширюють часопросторові межі, по-друге, сприяють оповідній динаміці, загострюючи драматизм, по-третє, виконують образотвірну функцію. Вони забезпечили авторові можливість змодельовувати новий образ «маленької» людини в національній історії, осмислити її з перспективи «немонументального» та «негероїчного» персонажа. Попри це його сутність складна й багатогранна: на прикладі кризової екзистенції Якова Меха, Соломії Рошук, Панаса Терещука Володимир Лис обґрунтовує природну мудрість і духовне багатство українського народу. Таким чином, романи «Століття Якова», «Соло для Соломії», «Діва Млинища» – своєрідний життєпис зруйнованих історичними катастрофами українських родин, де проблеми індивідуального буття онтологічного і гносеологічного характеру набувають загальнонаціонального і загальнолюдського звучання. А основний топос поліського села Загоряни, заґрунтований у синтез сакрального і профанного, символізує «втрачений рай» і «віднайдений дім», котрий прочитуємо як прихисток від світового хаосу й людського зла, і ширше – як життєвий центр та упорядкований космос.

Перспективним видається вивчення категорії сакральне/профанне у прозових творах Володимира Лиса.

³⁶ Strakauskaitė, N.: Kultūros kraštovaizdis prie Kuršių marių. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2010, p. 10.

³⁷ Поліщук, Я.: Гібридна топографія. Місця і не-місця пам'яті в сучасній українській літературі. Чернівці: Книги – XXI, 2018, с. 9.

³⁸ Поліщук, Я.: Ревізії пам'яті, с. д., с. 92.